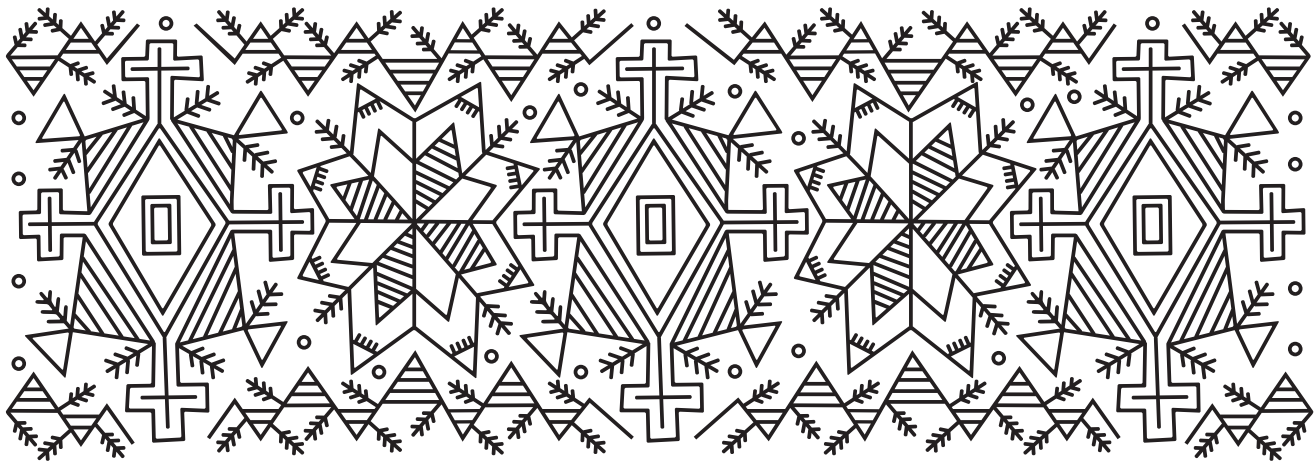

Про галицькі писанки маємо досі дуже невеличку літературу. Про існування тут звичаю писати і красити яйця згадувано по сю пору лиш принагідно в етнографічних розвідках загальнішого характеру. Такі згадки подибуємо, пр[иміром], в праці Кольберга „Lud”, Кайндля „Die Huzulen” і т. д. Само по собі, згадки ті дуже коротенькі і побіжні. Так само коротка є замітка Зеля в Tygodniku ilustrowanym dla dzieci, 1889, про писанки покутські. Спеціальні монографії про сю справу появили ся досі лише дві, а то др. Крчека „Pisanki w Galicyi” та Удзелі „Piski w Ropczyskach i okolicy”. Про важливість першої розвідки писали ми при иньшій нагоді⁴⁾. Тут скажемо лише, що вона власне навела мене на гадку самому зайняти ся сею справою. Заразом ясно мені стало, що краще буде починати від меншого простягу, от хоч би від кількох повітів, бо тоді розвідка може бути детальніша і більш основна. Тільки на основі таких льокальних монографій можна-би писати ширшу розвідку, не боячи ся закиду, з яким стрівув ся др. Крчек, а то закиду неточности і поверховности. Таку льокальну ціху носить на собі й розвідка Удзелі, як то вже й з наголовка слідно.

За місце своїх розслідувань вибрав я собі Галицьку Волинь, себто повіти: Кам'янецький (Камінка Струмилова), Сокальський, Равський, Жовківський, Брідський та північну частину Золочівського. При сім виборі поводили мною три згляди, а то: ті околиці мені найбільш відомі, про писанки тутешні не знало ся

досі майже нічого, бо навіть др. Крчек мав відсіля лиш каламутні відомости. В кінці писані тут писанки визначають ся вдатністю малюнку і хорошою орнаментикою та гармонією в доборі красок, так що побіч покутських можна їх сміло назвати найкращими в Галичині.

Забираючись до роботи, я уложив відповідний квестіонар, з 27 питаннями, котрий відтак доповнив деякими замітками д. Хв. Вовк. В порозуміню з Наук. тов. ім. Шевченка я оголосив той квестіонар в часописах: „Ділі”, „Народній Часописи” (Цвѣтень, 1896) та „Записках Наук. Тов. ім. Шевченка, т. XI”. Крім сего, розіслав я 200 примірників квестіонара по селах вище наведених повітів. Надіслані відповіді (числом 37) та окази писанок і в кінці власні розсліди, головню в повіті Кам'янецькім, послужили мені підставою до сеї розвідки. Попри се, я оглянув вельми інтересну збірку писанок в музею тов. „Просвѣта”, де находить ся значне число писанок з описуваних мною повітів.

В кінці я обов'язаний подякувати всім, що були мені при сій роботі помічні. Перш за все д. Хв. Вовкові за доповнене квестіонара і деякі цінні уваги та д. Я. Миколаєвичеві за поміч при зібраню материялу з повіту Жовківського. Крім того, Вп. Ользі Пристай з Підгірєць, Данилови Шереметі з Руденка, Олені Алексєвич з Ниврі, А. Лявцецькому з Доброчина, Михайлови Зелєзові з Сосниці, М. Грущакові з Ператина і Вол. Лісікевичеві зі Сушна за безплатне присланє гарних оказів писанок, а також всім, що надіслали відповіді на квестіонар.

Сушно 11 серпня 1896 р.

⁴⁾Див. мою рецензію на цю розвідку в Записках тов. ім. Шевченка, т. X. — [Мирон Кордуба].

ся головню в Блідськiм повіті. В вище згаданий день, під вечір, ідуть дівчата до керниці з збанками і ждуть. Як лише бовкне у перве дзвін, що дзвонить на „страсти”, зараз набирають води. В тій воді заварюють краску.

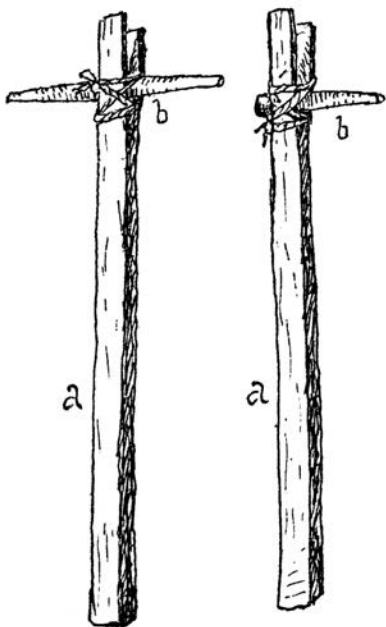
До малювання орнаменту на яйці — потрібний ще окремий прилад. В тій цілі береся патичок, звичайно кавалок березового прута з мітли, та розколює ся його з одного кінця. Тоненьку бляшку, задовжки у сантиметр або й півтора, скручують на голці або шпильці у рурочку. Бляшку ту беруть з накривки двокрейцарових глиняних файок, розклепавши її трохи, щоб була тоньша. Від тонкості сеї рурочки залежить делікатність цілого малюнку, тонкість потягнених ліній.

Сесю рурочку (б) вкладають в розколену частину патичка (а) (мал. 1) і перев’язують ниткою навхрест, щоб ліпше держала ся. При тім рурка виходить лиш з одного боку або обох боків. Відповідно до того кажуть, що прилад сей має два носици (мал. 1, а) або лиш один носик (мал. 1, б). В першiм разі — один з носиків буває тонший, до рисовання делікатніших частин десені, другий грубший, до витягання простих ліній. Сей прилад має кілька назв. Головною і всюди званою назвою є „кистка” або „кістка”, відповідно до виговору. Попри се, має він ще й льокальні назви: „кулька”, „дідик” в пов. Жовківськiм, „мигулка” або „мігулка” на розграничю пов. Кам’янецького і Блідського.

Коли все приготовано, приступають до самого писаня. Обрядів при тім не відбувають ніяких, хіба таке, що дівчина, заки почне, хрес-

тить ся і каже формулу: „Господи, допоможи” або щось подібне. Відтак бере сьвіже куряче яйце в ліву руку і придержує його двома пальцями, а кистку в праву. Умочивши кистку в розтоплений віск, виводить нею на яйці лінії, котрі на загальнім взірці мають бути білі. Віск спливає з кистки рурочкою на яйце і творить на нiм випуклі воскові лінії⁴. Відтак, коли та частина взірця, котрої лінії мають бути білі, вже готова, кидають яйце в жовту краску, т. зв. яблінку (див. нижше). Само по собі, краска має бути остуджена, холодна, щоб віск на яйці не обтопив ся. Тепер ціле яйце стає жовте, з виїмкою ліній, потягнених воском, котрі лишають ся білими. Дівчина рисує кисткою нові лінії, себто ті, котрі на загальнім взірці мають бути жовті, і кидає яйце у червону краску. Через се тло яйце стає червоне. Давнійше й кінчили на тім, та тепер, коли перевагу взяли писанки з чорним тлом, то по більшій частині операція треває далі. По тлі червонім малюють знов лінії, котрі на загальнім взірці мають остатись червоними, і кидають яйце у чорну краску. В кінці обтоплюють віск, кидаючи яйце у гарячу воду, але не довго, щоб краски не стратили полиску. Із-за того писанки є по більшій частині сирі. Остаточно виходить писанка з тлом чорним та трибарвним рисунком (біло-жовто-чорним). На писанках з тлом червоним — малюнок двобарвний (біло-жовтий).

Вище розказаний порядок красок мусить бути строго задержаний. Коли б хто, приміром, перше кинув яйце в краску чорну, а відтак в червону, та з того не вийде нічого, бо краска червона на чорну не вчіпить ся.

Мал. 1, а). Мал. 1, б).

Мал. 1. (bis)

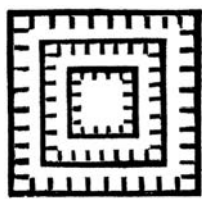
⁴Дуже цікаво звернути увагу на те, що на островах Зондського архіпелагу, властиве на острові Суматрі, у такий же самісінський спосіб вироблюють взірці на тканині. За для сього вживають там теж особливого приладу, дуже подібного до українсько-галицького, тільки дотепніш зробленого. Рурочка у сьому приладі виходить з невеликого мідяного-ж черпачка, вправленого гострим хвостиком у бамбукову очеретинку. У черпачок набирають розтопленого воску і накапують рурочкою на тканину по тих місцях, що мусять зістати ся білими. Подаємо малюнок сього приладу, зроблений нами з оригіналу у Етнографічному музеї Трокадеро у Парижі (№ 34.664). Увесь прилад не більше 8–10 сант. задовжки. Бувають на дві і на більше рурочок. — Прим. Хведора Вовка.

ся через цілу довжину яйця. Сей малюнок або бодай яка небудь его хворма трапляє ся деінде вельми рідко, коли, навпаки, на волинських писанках є вельми частий. Нам довелося знайти его лише в двох фазах.

На глинянім начиню з камінної доби³⁰⁾ (Мал. 4) — де при плетінці півперечні лінії потягнені по-за послідню поздовжню і творять рід гребінки (Див. рисунок Табл. II В, ч. 30) — а також на начиню з бронзової доби³¹⁾ (Мал. 5), де сей рисунок вже зовсім схожий з писаночним. Тому нам бачить ся, що мотив сам про себе на наших писанках не є оригінальний. Одначе народ, побачивши схожість его з предметами битовими (гребінь, граблі), старав ся ту схожість збільшити і наслідує в рисунку саміж предмети.

Мал. 4.

Мал. 5.

10. *Зьвіздками, зорами.* Тут мусимо перш всего замітити, що той рисунок вельми тяжко вирізнити від иньшого, котрий носить назву „рожами”³²⁾. Обідва мають вигляд зьвізди, котрої рамена замальовані краскою. Одинокі прикмети мають „рожі” — що їх рисують все на середині широкого боку яйця, коли зьвізди можуть бути порозкидані по цілім полі. Також мають рожі доданий ще звичайно який небудь орнамент рослинний — а зірки сего не мають. В долученій збірці писаночних зорів рисований зірочками лиш Табл. I А, ч. 10. Табл. III А, ч. 7; Б, ч. 16. Попри се, згадаємо, що й иньші орнаменти, особливо кошечки, уложені звичайно в хвормі зьвізди, одначе в народній номенклатурі не носять тої назви (див. Табл. I В, ч. 35. Табл. II А, ч. 4, 12 і т. д.). Малюнок зьвізди на писанках вельми розповсюджений — находить ся особливо часто на писанках моравських³³⁾ та українських³⁴⁾. Зьвізди бувають шести- або восьмипромінні.

³⁰⁾Naturhistorisches Museum у Відні, саля XI.

³¹⁾Ibidem, саля XII.

³²⁾Також точнісінько змішують ся ці назви і у загальноєвропейському орнаменті, де вираз *rosette* вживаєть ся до відзначення усякої скопикованої зорі. — *Прим. Хведора Вовка.*

³³⁾Див. Атлас Ванклевої.

³⁴⁾Див. Українські взори Косачевої.

11. *Хрестом, хвігурою*³⁵⁾. Хрест займав своє місце в орнаментиці ще довго до появи християнства. А й тепер у диких племен африканських та австралійських, до яких ще не дійшла нога місіонерів, приходить сей орнамент часто. Тим не менш на иньших писанках має він виключно релігійне значінє. Звичайно на писанках з хрестом йде ще напис відповідаючий сьвятови Великодня (див. нижче), і такі писанки дає ся до церкви „на Боже”. Хворми хреста бувають різні. Трапляє ся і грецький хрест з чотирма рівними раменами. Рамена у него є або звичайні, прямі (Табл. II Б, ч. 22), або, що частійше, в виді трикутників, звернених острим кінцем до середини, а підставою, переломаною в клин (Див. Табл. I А, ч. 2, 5. Табл. III А, ч. 4). Бувають і рамена йдучі ромбом (Табл. II А, ч. 7). Той хрест є, без сумніву, найстаршим на Руси, прийшов туди з Візантії. Під західним впливом латинства появляють ся на наших писанках й хрести латинські з продовженим долішнім рам'ям (Див. Табл. I В, ч. 29. Табл. II В, ч. 32). Також подібати можна скісний андріївський хрест, котрого рамена витяті у трикутники (Табл. III В, ч. 34). Попри се, трираменний хрест, так частий на галицьких церквах та пам'ятниках, звичайно з прикрасами, на постументі сходковім (т. зв. хвігура). Таку писанку одержали ми з села Руденка Бродського повіту. Табл. III В, ч. 24.

Часом ті „хвігурки” мають вид химерний: три рамена рівнобіжні — середнє найдовше і пересічене знов нахрест. Бува й таке, що в середині широкого боку яйця вирисований ромб, а на его кутах виставлені 4 хрести — в тім случаю римські: Табл. II А, ч. 6; Б, ч. 18. До хрестів додають між рамена різні рослинні або й геометричні орнаменти. Також багато иньших орнаментів — геометричних а головнорослинних укладають в виді хреста.

12. *Ріжками, круцьками, закруцьками, паннами*³⁶⁾. Всі ті назви означають менш-більш то само, іменно різні комбінації спіральної лінії. Всі досі обговорені орнаменти належали до части більш примітивної — до простолінійної. Тут доперва виступає орнамент криволінійний, від попереднього значно молодший. Самий розцвіт криволінійної орнаментики, а властиво спіралі в тіснійшій

³⁵⁾Про се див. *G. de Mortillet. Le signe de la croix avant le christianisme. Paris, Reinwald, 1866.*

³⁶⁾Назва „паннами” стрічає ся лише в Жовківському повіті.

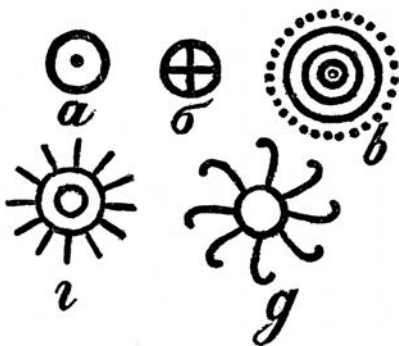
20. *Очка* — орнамент криволінійний: спіраля. Тут вирізняє ся. 1. *Очка затягнені*, котрі є тотожні з рисунком, який по більшій часті носить назву *яблінка*, і через се ми его обговоримо при орнаментиці рослинній. 2. *Очка самі* — се подвійна спіраля подібної хворми, як при „басовім усі”, лише більш закручена і без видовженого одного кінця — та сама, яка так часто стрічає ся на ініціальних орнаментах по середньовічних рукописах. На волинських писанках стрічає ся лише в повіті Равській — в иньших рідше — за се дуже часто в буйних викрутаках проявляє ся на писанках з-над Сяну.

Мал. 9.

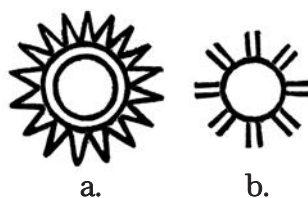
21. *Лижками*. Назва льокальна в північній часті Кам'янецького повіту. Глянеш на рисунок, то возьмеш його радше за орнамент рослинний, чим за що-небудь, подібне до ложки. І справді, не є се нічого иньшого, як листок на тонкій лодизі (Див. Табл. III Б, ч. 12). Таких листочків, не відрізняючих ся нічим від того рисунку, на писанках повно; хіба одна обставина замінна, що листки звичайні на одній лодизі здвоєні або потроєні, а тут приходять поодинокі. Через те вважаєм сей орнамент рослинним, а назву толкуєм далеко схожістю з побитовим предметом.

22. *Кружком, маком, павучком, закруташками*. Під кінець приходим до рисунку, який по своєму змістові є чисто геометричний, а який через невеличкі зміни попав ся під різними назвами до всіх трьох родів орнаменту. Се знак сонця. Сей символічний знак приходиться вже в старину при різних окрасах, в різних хвормах (Див. Мал. 10).

Мал. 10.

Найчастіше в хвормі „а” і „б” на бронзових поясах епохи гал[л]ьштатської або й на глиняних начиннях. Той сам знак прихо-

Мал. 11.

Мал. 12.

дить на хвігурі, представляючій ассирийського царя⁴¹, а також на образі битви у одного воїна на сагайдаці⁴². Отже, у старинній орієнтальній плястиці хворма „д” стрічає ся часто на старо-галлійських монетах. В тім самім символічнім значіню, яко поняття чогось сьвітлячого, благородного, переходить той орнамент у часи християнські і повторює ся часто-густо при т. зв. *німбах*, де побіч представлених у Мал. 10 появляють ся нові відміни (Див. Мал. 11)⁴³. Відтак приходиться він у диких африканських племен, н. пр., на черпаку „Макуа” (Мозамбік), на деревляній ложці з „Nguru”, на гребенях з „Suahiri i Zanzibar-у”⁴⁴. Хворма „д” (Мал. 10). стрічає ся на спіральних фібулах з Гал[л]ьштатту⁴⁵, випалена на деревляній ложці з „Kabinda”⁴⁶, а також на слов'янських вишивках, особливо моравських, ганацьких (Див. Мал. 13, а і б)⁴⁷. На волинських писанках приходять майже всі наведені типи сего орнаменту. Тип „а” не носить ніякого окремого названня і має по більшій часті вигляд точки (Див. Табл. I Б, ч. 15), хоч доходить і більшої величини (Табл. III А, ч. 4). Тип „г” через своє зближення до корони маку із зубчиками носить назву „маком”. Вкінці, тип „д”, найчисленніший на писанках, про свої закручені рамена названий „павучками”, а в Золочівщині „закрутишками”.

Тим покінчили би ми орнамент геометричний. Як зі всего досі сказаного слідно, він вельми різнородний і багатий. В переважній своїй часті належить до типу старшого, про-

⁴¹Lübke. Geschichte der Plastik. Leipzig, 1870, I, 34.

⁴²Ibid., I, 45.

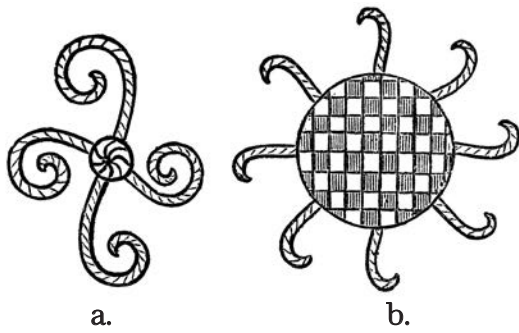
⁴³Annales archeologiques, I, 9.

⁴⁴У Naturhistorisches Museum у Відні.

⁴⁵Sacken. Grabfeld v. Hallstadt. Табл. XIII, ч. 10.

⁴⁶У Naturhistorisches Museum у Відні.

⁴⁷Moravské ornamenty. Мал. 12 і 13а здасть ся нам більш відмінами дуже знаного релігійного знаку свастіки, котрий не раз трапляється у слов'янському і навіть у українському орнаменті. Про знак сей існує вже ціла література, з котрої найбільше звертає на себе увагу недавно вийшовша заходом Смітсоніанського інституту у Америці книжка Thomas'a Wilson'a „The Swastika, the earliest known symbol and its migrations etc.”, Washington, 1896 (Report of the U. S. National Museum for 1894). У цій книжці можна знайти чимало малюнків (див. ст. 768, 845, 853, 920 і др.), зовсім подібних до наведених шановним автором. — Прим. Хведора Вовка.

Мал. 13.

століннійного — з криволінійного, котрий проявляє ся в спіралях і становить вже перехід до рослинного, є лиш кілька мотивів. Цілий уклад геометричного орнаменту є стисло пристосований до хворми яйця і вельми симетричний.

Ціла форса кладе ся або на середину широкої части яйця, або на його кінці. Після цього розведена ціла сітка, після цього прибирає цілий взорець окрему ціху. В дуже рідких случаях поодинокі орнаменти розкинені безладно по цілм поли писанки. Все майже лучать ся в гармонійну цілість, і то звичайно або зірку, або хрест. Коли центр рисунку переложений на обідва кінці яйця, писанка прибирає подобу бочілки, про що ми вже на початку говорили.

Що до оригінальності, то геометричний орнамент зовсім не має ніяких оригінальних ціх. Кожний малюнок, кожний взорець дасть ся розложити на части, які і в найглубшій старині стрічають ся і знаходять ся тепер у найрізноморідніших народів, по цілій земній кулі.

Се власність цілого людського роду. Характерно лише те, що деякий орнамент своїм виглядом зближає ся до предметів побитових, зараз-же переймає его назву, і в дальшм розвитку народні артисти старають ся ту схожість побільшити новими придатками. Так затрачує ся історичне значіння даного малюнку, і він поволі набирає ціх побутового орнаменту. Той об'яв замітили ми при части спеціальній кілька разів і тут его повторяємо яко загальний висновок.

Дорогу, куди йшов безпосередний вплив на наш писаночний геометричний орнамент, покищо не дасть ся вказати, вже хоч би із-за строго областного характеру нашої розвідки. В однім случаю ми вказали на Византию, але, щоб сему можна було надати загальніше значіння, мусілаб наша українська орнаментика бути яко цілість основно росліджена, а до того ще, мабуть, чимало часу промине.

Б. Орнамент рослинний

Ми вже згадали, що геометричний криволінійний орнамент становить перехід до орнаменту рослинного. З ліній творять ся лодиги, зі спіралів, а властиво з їх получень, листки і цвѣтові вінці, котрі чим дальше тратять фантастичність хворм, а набирають ціхи реалістичної, себто відповідають певним рослинним хвормам в природі. На писанках орнамент рослинний густо перемішаний з геометричним, доповнює его і творить з ним гармонійну цілість. Що до розповсюдження і красоти він зовсім не уступає геометричному. На писанках малюють або цілу рослину, або, що частійше, лиш частину єї: цвѣт, листок, галузку. Позаяк і тут, так як і при геометричнім орнаменті, існують народні назви на поодинокі взори, ми йтимемо за їх порядком.

1. *Рожами*. Се дивний та рідкий примір орнаментики рослинної простолінійної. Належить до найбільш улюблених на волинських писанках, а що до виконання перевисшає всі иньші красою. По вигляді ніколи не догадав би ся, що се яка небудь рослина — звичайна зірка, та й годі! І справді, орнамент сей уложений на середині широкого боку яйця, де сходять ся всі лінії сітки, а між кождою вставлений один листочок в виді ромба з маркантними гострими кутами. Все разом робить вражінє зірки, а зглядно системи зьвізд, одна на другій. Листків бува пересічно вісім, рідше шість, закрашені вони на червоне, рідше на жовте, біле або чорне. Майже все додані тут різні геометричні орнаменти, як грабельки, кошички, або рослинні, як „смеречки”. Той орнамент розповсюджений також особливо на українських писанках, де проф. Сумцов⁴⁸⁾ начислив вісім родів різних рож, які носять окремі назви. Ми в нашій області найшли лиш три назви, котрі подаємо:

а) *Пуста рож*, нічим не ріжна від шести- або восьмигранної зьвізди, має лиш одну систему, себто верству ромбових листків, часом в середині вузенькі трикутники на жовто закрашені, які мають наслідувати рослинні прутики (Табл. I Б, ч. 23).

б) *Повна рож*, ріжнить ся тим від попередньої, що ромбових листків бува дві, три або й чотири верстви, одна по другій в той спосіб, що найменші знаходять ся в самій середині, а від-

⁴⁸⁾Ор. cit., ст. 40.

ТАБЛ. ІА

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

ТАБЛ. IVa

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12